

İzahlı iqlim lüğəti Gənclər üçün

Gənclər üçün izahlı iqlim lüğəti

© Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu (UNICEF)

Azərbaycan, 2023 (ikinci nəşr)

İlk dəfə 2020-ci ildə nəşr edilmişdir.

Müəlliflər: Sara Konyak Qonsales və Emiliya Numer

Texniki məsləhətçi: Adrian Martinez

Əlaqələndirmə: Hanox Barlevi, İqlim Dəyişmələri və Fəlakət Riskinin Azaldılması üzrə Regional Mütəxəssis, UNICEF-in Latin Amerikası və Karib Hövzəsi üzrə Regional Nümayəndəliyi

Dizayn: Matias Daviron

Azərbaycan versiyası:

Redaktə: Firuzə Sultan-zadə, Pərvin Əzizli ("EkoSfera" Ekoloji-Sosial Mərkəzi İB)

Redaktə işinə dəstək: Rəna Şabanzadə (Gənc İqlim Elçisi), Günel Hacəliyeva (Gənc İqlim Elçisi)

Dizayn: Nərmin Orucova ("EkoSfera" Ekoloji-Sosial Mərkəzi İB)

Tərcüməçi: İsmayıl Cəbrayılov

Bu nəşr mənbəni (UNICEF) qeyd etmək şərtilə, yalnız tədqiqat, təşviqat və təhsildə istifadə üçün çoxaldıla bilər. Bu nəşr UNICEF-in əvvəlcədən yazılı icazəsi olmadan başqa məqsədlər üçün çoxaldıla bilməz. İcazələr üçün müraciətlər UNICEF Azərbaycana yönləndirilməlidir: baku@unicef.org

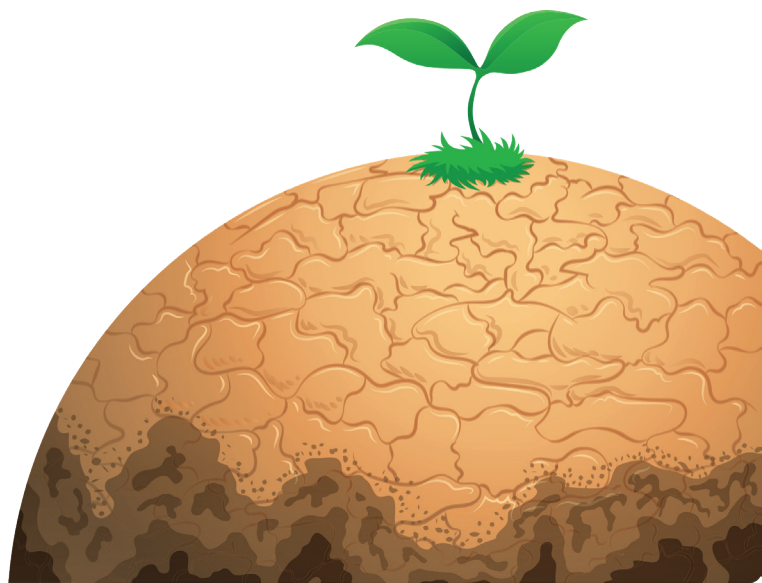
Bu nəşrdəki fikirlər müəlliflərin baxışlarını əks etdirir və UNICEF-in siyasətləri və baxışları ilə üst-üstə düşməyə bilər. UNICEF-ə məxsus olmayan hər hansı veb-sayta istinad edilməsi orada olan məlumatların və ya ifadə edilən fikirlərin düzgünlüyünün UNICEF tərəfindən təsdiqləndiyini ehtiva etmir.

Bu vəsaitin Azərbaycan dilində olan versiyası UNICEF Azərbaycan, Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin birgə təşəbbüsü çərçivəsində tərcümə, adaptasiya və çap edilmişdir.

Gənclər üçün İzahlı iqlim lüğəti

Hər bir təcrübəli və ya yeni başlayan iqlim fəalının bilməli olduğu anlayışlar və təriflərin izahlı lüğəti (bələdçi). Bu nəşr iqlim dəyişmələri, iqlim dəyişmələri ilə mübarizə tədbirləri, müvafiq alətlər və insan hüquqları ilə bağlı əsas anlayışları əks etdirir.

Təqdimat

“Biz, gənclər olaraq, cəmiyyətin müxtəlif sahələrində dəyişiklik elçiləriyik. Biz **iqlim dəyişmələri ilə mübarizə tədbirlərindən** kənar qalmırıq: bizim səsımız getdikcə daha çox eşidilir və biz **tam iştirak etmək** hüququ tələb edirik. Əslində, bizim iştirakımız dövlət siyasətinin hazırlanması prosesinin mərkəzində yer almalı olan bir hüquqdur.”

Gənc iqlim fəalları üçün alətlər dəsti planetimizin vəziyyətindən narahat olan və təşviqat apararkən və tədbirlər görərəkən çətinliklərlə qarşılaşmış sizin kimi gənc fəallar üçün gənclər tərəfindən yaradılmışdır.

Bizim məqsədimiz sizi **faydalı və məlumatlı iştiraka** hazırlamaq üçün iqlim dəyişmələri ilə qlobal, regional və milli səviyyəli mübarizə tədbirlərinin istiqamətini təsvir edən aydın, konkret, asan başa düşülən məlumatları bölüşməkdir.

Kitabçalar bir-biri ilə əlaqəlidir və onları ardıcılıqla oxuya və hər mövzu üzrə biliklərinizi tədricən dərinləşdirə bilməyiniz üçün müvafiq qaydada dizayn edilib. Bundan əlavə, ehtiyaclarınıza uyğun olaraq, onlara ayrı-ayrılıqda nəzər sala bilərsiniz.

İqlim dəyişmələri ilə mübarizə alətləri: İqlim dəyişmələri ilə mübarizə üzrə qlobal məqsədlər və Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə doğru irəliləyişə nail olmaq üçün əsas alətlər, o cümlədən Paris Sazişi, milli səviyyədə müəyyən edilmiş töhfələr və digər alətlər.

İqlim idarəçiliyi nədir? İqlim idarəçiliyi və milli və beynəlxalq səviyyələrdə qərar qəbulu prosesi, o cümlədən İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası (UNFCCC), onun tətbiqi və iştirak mexanizmləri barədə məlumat.

Addım atmağa hazır olun! Digər fəalların praktiki məsləhətləri və öz təcrübələrinə əsaslanan fikirləri iqlim gündəliyində iştirak etmək və ona təsir etmək üçün tələb olunan bacarıqlara yiyələnməyinizə kömək edəcək.

Gənclər üçün Paris Sazişi: Sazişin təfərrüatları, onun əhəmiyyəti və bütün maddələri sadə dildə.

Gənclər üçün izahlı iqlim lüğəti: Hər bir iqlim fəalının bilməli olduğu əsas anlayışlar və təriflər.

Bu kitabçada “gənclər” və “gənc insanlar” terminlərindən istifadə etdikdə, 15-24 yaşlı yeniyetmələr və gənclər nəzərdə tutulur.

0 - 17

10 - 19

15 - 24

10 - 24

Mündəricat

4

Qısaltmalar və ixtisarlar

5

Giriş

6

İqlim və iqlim dəyişmələrinə dair anlayışlar

9

İqlim dəyişmələri ilə mübarizəyə dair anlayışlar

13

İqlim idarəçiliyi üçün əsas yanaşmalar və anlayışlar

16

İnsan hüquqları və iqlim dəyişmələri

20

Anlayışların əlifba sırası ilə indeksi

22

Mənbələr

Qısaltmalar və ixtisarlar

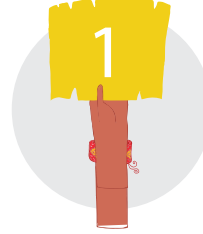
İEQ	İstixana effektiv qazlar
IPCC	İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Panel
LCIPP	Yerli İcmalar və Yerli Etnik Qruplar Platforması
DİM	Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi
UNFCCC	BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası

Giriş

Bu kitabçada iqlim dəyişmələri və onunla mübarizəyə dair əsas anlayışları daha yaxşı başa düşməyinizə kömək edəcək təriflər təqdim edilir. Bu təriflərin bir çoxu, iqlim dəyişmələri ilə qlobal mübarizə məqsədlərini müəyyən edən Paris Sazişində öz əksini tapır. Saziş 2015-ci ildə qəbul edilib və indiyədək 197 ölkə tərəfindən imzalanıb.

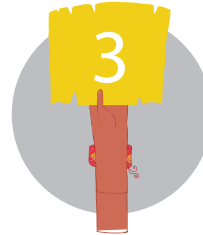
Anlayışların çoxu İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Panel (IPCC) tərəfindən müəyyən edilib. Bu qurum iqlim dəyişmələri ilə qlobal mübarizəni gücləndirmək üçün **ölkələri elmi məlumatlarla təmin edir**. Bu anlayışlar uyğunlaşdırılaraq daha sadə və tanış ifadələrlə təqdim olunur. Digər anlayışlar tanış olmaq üçün BMT-nin və digər təşkilatların dərc etdiyi rəsmi sənədlərə nəzər sala bilərsiniz. Hər hansı anlayışla bağlı daha ətraflı məlumat və ya əlavə informasiya əldə etmək üçün əsas mənbəyə müraciət edə bilərsiniz.

Biz **iqlim dəyişmələri** ilə bağlı problemləri anlamağınza kömək edəcək ilkin anlayışlarla başlayacağıq. Bu, hərəkətə keçmək üçün məqsədəuyğun yolları tapmaq baxımından önəmlidir.

Daha sonra **iqlim dəyişmələri ilə mübarizə** və öz tədbirlərimizdə istifadə edə biləcəyimiz alətlərlə bağlı anlayışlarla tanış olacağıq.

Son olaraq, biz insan hüquqları və iqlim dəyişmələri ilə əlaqəli aspektlərə nəzər salacağıq. Çünki bu bizim hüquqlarımıza təsir edən bir böhrandır.

Kitabçanın sonunda, sizə əlifba sırası ilə indeks təqdim olunur. Hər hansı bir anlayış barədə daha çox öyrənmək istədikdə, bu indeksə müraciət edə bilərsiniz.

İqlim və iqlim dəyişmələrinə dair anlayışlar

Səmərəli iqlim tədbirlərinə təkan vermək üçün üzləşdiyimiz çağırışları anlamağımız vacibdir. Bu bölmədə iqlim dəyişmələrinin mahiyyəti və səbəblərini öyrənməyimizə kömək edən əsas anlayışlar izah olunur. Burada həmçinin, Yer kürəsində baş verən qarşılıqlı təsirləri başa düşməyinizə kömək etmək üçün müvafiq anlayışlar təqdim olunur.

İqlim sistemi

İqlim sistemi özünün 5 komponenti arasındakı qarşılıqlı təsirlər nəticəsində formalaşır:

- Atmosfer: Yeri əhatə edən qazların qarışığı;
- Hidrosfer: şirin və duzlu sular daxil olmaqla yerin su təbəqəsi;
- Kriosfer: Yerin buz və qar kütlələri;
- Litosfer: qitələr və dəniz dibi;
- Biosfer: Yerin dəniz və quru biomüxtəlifliyi.

İqlim

Müəyyən coğrafi landşaft üçün xarakterik olan hava şəraiti. Havanın çoxillik (ən azı 20-30 il) rejimi.

İqlim dəyişmələri

İqlimin vəziyyətinin və ya dəyişkənliyinin dəyişməsi. İqlim dəyişmələri uzun bir dövr ərzində müşahidə olunan və statistik analizlərlə ortaya çıxarıla bilən iqlim xüsusiyyətlərinin dəyişkənliyi əsasında müəyyən edilir. İqlim dəyişmələri təbii daxili proseslər və ya xarici təsirlər, məsələn, vulkan püskürmələri və ya davamlı insan fəaliyyətləri¹ nəticəsində baş verə bilər.

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası (UNFCCC) 198 iştirakçı dövlətin qoşulduğu beynəlxalq saziş olmaqla iqlim dəyişmələri ilə mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq üçün çərçivə kimi çıxış edir. UNFCCC iqlim dəyişmələri ilə **İqlimin dəyişkənliyini** fərqləndirir. **İqlim dəyişmələri** atmosferin tərkibini dəyişdirə bilən insan fəaliyyətləri ilə əlaqələndirilir, iqlimin dəyişkənliyi isə təbii səbəblərlə əlaqələndirilir¹.

İqlimin dəyişkənliyi

İqlimin dəyişkənliyi dedikdə, bütün vaxt və məkan çərçivələrində müşahidə olunan orta iqlim şəraitində meteoroloji hadisələrin səciyyəvi miqyasından kənara çıxan dəyişmələr nəzərdə tutulur. İqlimin dəyişkənliyi təbii və ya antropogen mənşəli ola bilər¹.

Antropogen mənşəli

İnsan fəaliyyətinin təsiri, nəticəsi və ya prosesi¹.

Qlobal istiləşmə

Hazırkı iqlim dəyişmələri insan fəaliyyətinin səbəb olduğu qlobal istiləşmədən qaynaqlanır. Qlobal istiləşmə 30 il və daha artıq müddət ərzində qlobal temperaturda qeydə alınmış artımı ehtiva edir. O, bir qayda olaraq, Sənaye İnqilabından¹ əvvəlki səviyyəyə nəzərən ifadə edilir.

Antropogen mənşəli qlobal istiləşmə

Antropogen mənşəli qlobal istiləşmə, ilk növbədə, nəqliyyat, elektroenergetika, tikinti və infrastrukturunu əhatə edən enerji sektorunda yanacaqaların yandırılmasından yaranan istixana qazı tullantılarının mənbələrinin artması ilə əlaqədardır. Aşağıdakı sektorlar da bu tullantıların mənbələridir: kənd təsərrüfatı, sənaye prosesləri, məişət və sənaye tullantıları sektoru².

Torpaqdan istifadə təyinatının dəyişməsinə səbəb olan fəaliyyətlər də torpağın tərkibinin potensial olaraq dəyişməsi səbəbilə tullantılara töhfə verə bilər. Belə ki, bu dəyişiklik torpaqda yığılmış istixana qazlarının azad olmasına səbəb ola bilər. Məsələn, dəniz və quru ekosistemləri öz proseslərində (fotosintez kimi) istifadə etdikləri karbonu udur və saxlayır. Bu ekosistemlər məhv olarsa, onların özlərində saxladıkları karbon azad olar.

İstixana effektiv qazlar

Atmosferin qaz tərkibi - təbii və ya antropogen mənşəli ola bilər.

İstixana effektiv qazlar radiasiyanı udur və yayır və bununla istixana effektivinə səbəb olur. Əsas istixana qazları¹:

- Su buxarı (H₂O)
- Karbon dioksid (CO₂)
- Azot oksidi (N₂O)
- Metan (CH₄)
- Ozon (O₃)

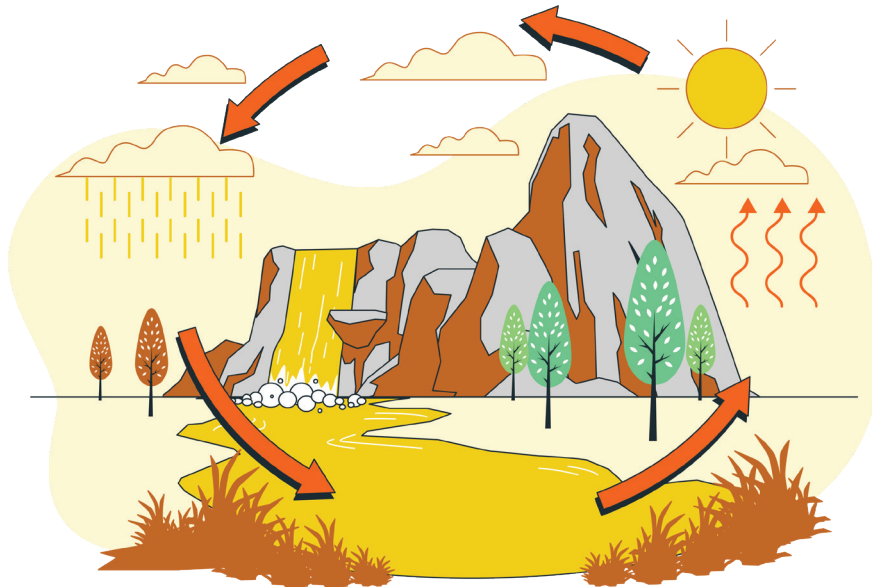
Atmosferdə başqa istixana effektiv qazlar da var; bunlar antropogen mənşəlidir, məsələn, karbondan və xlor, brom, ftor və hidrogen kimi bəzi **halogenlərdən** ibarət olan **halokarbonlar**.

İqlim riski

Dəyərli bir şeyi təhlükə altında qoyan, qeyri-müəyyən miqyasda mənfi nəticələrin baş verməsi potensialı. Risklər aşağıdakılardan asılıdır¹:

- **Həssaslıq:** mənfi təsirə məruz qalma meylidir. O, zərərə qarşı həssaslıq və mübarizə aparmaq və uyğunlaşmaq qabiliyyətinin olmaması ilə müəyyən edilir.
- **Məruzqalma:** sistemin iqlim hadisəsinə və ya tendensiyasına məruz qaldığı vəziyyətdir.
- **Təhlükə:** sistemlərə mənfi təsir göstərə bilən təbii və ya insan tərəfindən törədilən hadisədir.

- İqlimin təsiri

İqlim dəyişmələrinin sosial və iqtisadi aspektlərə, ekosistemlərə və növlərə təsirləri. İqtisadi, sosial və ekosistem malları və xidmətləri də təsirə məruz qalır. Bu təsirlər mənfə və ya **faydalı** ola bilər. Onlar iqlim dəyişmələrinin fəsadları və ya nəticələri kimi qəbul edilə bilər¹.

- İtki və zərər

İqlimin dəyişkənliyinin və iqlim dəyişmələrinin, insanların öhdəsindən gələ bilmədiyi və ya uyğunlaşa bilmədiyi mənfə təsirləri. İtki və zərər iqtisadi və ya qeyri-iqtisadi xarakterli ola bilər. Qeyri-iqtisadi xarakterli itki və zərər - ölçülməsi çətin olan, lakin iqlim dəyişmələrinin insan sistemlərinin həssaslıq dərəcəsinə³ təsir edən təsirləri ilə bağlıdır (məsələn, ənənəvi həyat tərzinin, mədəni irsin itirilməsi, həyat və insan sağlamlığının itirilməsi və s.).

Gələcəkdə digər növlərin və ümumilikdə ekosistemlərin məruz qaldığı itki və zərərin də nəzərə alınmasını təmin etmək üçün addımlar atılır.

- Dayanıqlılıq

İnsan və təbiət sistemlərinin öz funksiyalarını, özünəməxsusluğunu və strukturunu qoruya bilməsi, habelə uyğunlaşma, öyrənmə və transformasiya potensialını qoruyub saxlaya bilməsi üçün təhlükəli hadisə və ya anomalialara müqavimət göstərmək, cavab vermək və ya özünü yenidən təşkil etmək qabiliyyətidir⁴.

- Ekosistemlər

Ekosistemlər - Bir-biri ilə ətraf mühitlə funksional vahid kimi qarşılıqlı əlaqədə olan bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin mövcud növlərini özündə əks etdirən dinamik kompleksdir.

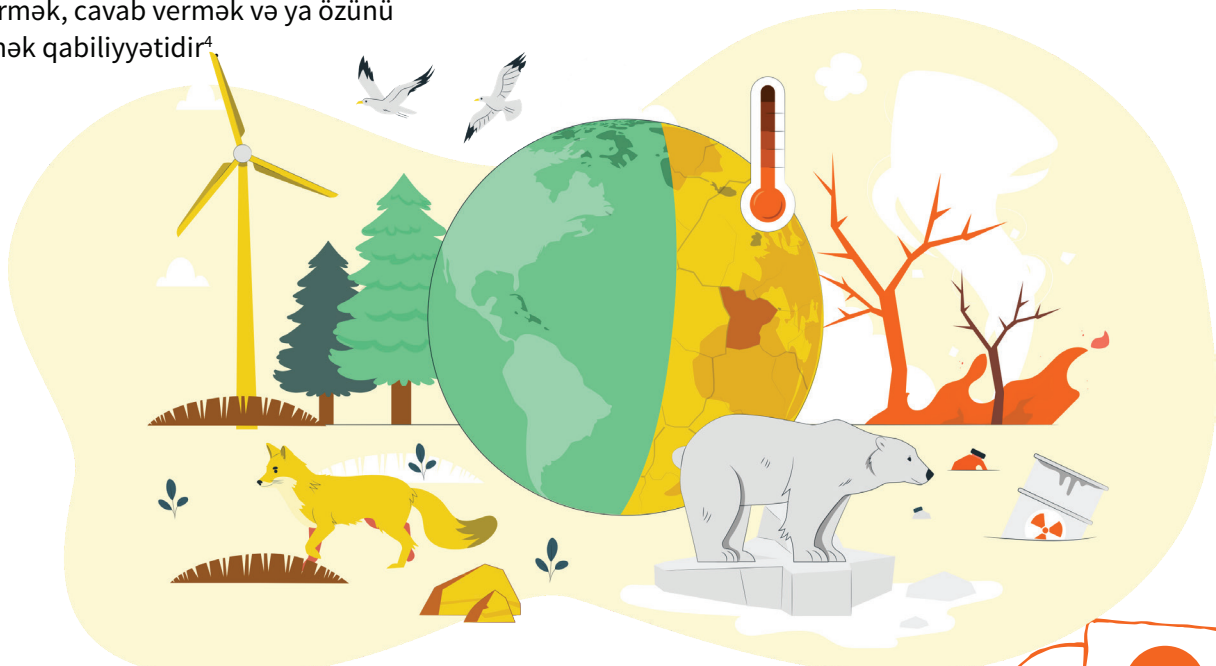
- Ekosistem xidmətləri

Ekosistem xidmətləri - Canlı aləm və insan rifahı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan təbii ekosistemlər tərəfindən təmin olunan proseslər və funksiyalardır.

- Biomüxtəliflik

Biomüxtəliflik - Yer üzərində hər hansı bir məkanda mövcud olan canlı orqanizmlərin müxtəlifliyi və yaxud ümumiyyətlə, Yer üzərindəki canlı orqanizmlərin müxtəlifliyidir.

İqlim dəyişmələri ilə mübarizəyə dair anlayışlar

Artıq əsas anlayışları mənimsədiyinizdən, iqlim dəyişmələri ilə mübarizə üzrə yerli, milli və beynəlxalq səviyyəli tədbirlərlə əlaqəli anlayışlara keçə bilərik. Biz, qlobal iqlim tədbirlərinin əsas istiqamətləri olan iqlim dəyişmələrinin yumşaldılması və onlara uyğunlaşmanı əsas götürəcəyik. Bu bölmədəki anlayışlar tədbirləri istiqamətləndirməyə və həyata keçirilən iqlim tədbirinin nail olmalı olduğu məqsəd və ya hədəfləri müəyyən etməyə kömək edir.

Yumşaltma (mitiqasiya)

İstixana qazlarının azaldılmasına (məsələn, mədən yanacaqlarının yandırılmasını aradan qaldırmaqla) yönələn insan fəaliyyətləridir. Yumşaltma dedikdə həmçinin, istixana qazlarının uducularını genişləndirən tədbirlər nəzərdə tutulur: məsələn, uducu hesab edilən manqrov ekosistemlərinin mühafizəsi¹.

İqlim dəyişmələrinin təsirlərini yumşaltma tədbirləri müxtəlif səviyyələrdə icra edilə bilər:

- **Beynəlxalq:** ölkələr istixana effektiv qaz tullantılarını azaltmaq üçün əməkdaşlıq edə bilər;
- **Milli:** hökumətlər mədən yanacaqlarını bərpa edilən enerji ilə əvəz etməyə üstünlük verə bilər;
- **Yerli:** icma tullantıların idarə olunmasını inteqrasiya edə və icma üzvlərinin rəhbərlik etdiyi öz proqramlarını yarada bilər.

Siz həmçinin şəxsi səviyyədə - öz istehlak vərdişlərinizdə dəyişikliklər edə bilərsiniz. Məsələn, ictimai və ya alternativ nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə (məsələn, velosipedlər).

Uducu

Uducu - istixana effektiv qazların saxlandığı rezervuardır. Onlar təbii və ya quru və dəniz ekosistemlərində insan fəaliyyəti nəticəsində yarana bilər¹. Təbii uduculara misal olaraq okeanları və meşələri göstərmək olar. İnsan fəaliyyətindən yaranan uducular isə meşələrin bərpası kimi proseslərlə əlaqəlidir.

Karbon “bazarı”

İstixana effektiv qazların azaldılmış tullantılarının və ya tutulan konsentrasiyalarının dəyişdirildiyi, mübadilə edildiyi, alındığı və/və ya satıldığı ticarət sistemidir. Bazarlar tullantıları tənzimlədiyindən və tarazlaşdırdığından, əhəmiyyətlidir⁵. İki növ “bazar” mövcuddur⁶:

- **Tənzimlənən karbon “bazarı”**: karbonun azaldılması üzrə icbari xarakterli milli, regional və ya beynəlxalq qaydalarla tənzimlənir.
- **Könüllü karbon “bazarı”**: karbonun azaldılması ticarəti ilə məşğul olan, lakin rəsmi və məcburi tələblərin təsir dairəsinə düşməyən bazarlardır.

Əməkdaşlıq tədbirləri

Təsirlərin yumşaldılması, uyğunlaşma, maliyyələşdirmə, texnologiyaların ötürülməsi və potensialın gücləndirilməsi tədbirləri üçün ölkələrarası əməkdaşlığa yönələn qarşılıqlı əlaqələrdir. Əməkdaşlıq tədbirləri “qeyri-bazar” tədbirləri kimi tanınır və Paris Sazişinin 6-cı maddəsinə daxildir.

Uyğunlaşma (adaptasiya)

İnsan sistemlərinin faktiki və ya gözlənilən iqlimə və onun təsirlərinə uyğunlaşdırılması prosesi. Uyğunlaşma zərərləri azaltmaq və ya faydalı fürsətlərdən istifadə etmək məqsədi daşıyır. Təbii sistemlər də uyğunlaşa bilər və insan müdaxiləsi bu uyğunlaşma prosesini asanlaşdırır bilər¹.

İnsan sistemlərində uyğunlaşmaya nümunə olaraq iqlim dəyişmələrinin təsirlərinə davamlı infrastrukturun qurulmasını göstərmək olar. Təbii sistemlərin uyğunlaşmasına nümunə olaraq isə növlərin ərazilər arasında miqrasiyasına imkan verən bioloji dəhlizlərin yaradılmasını göstərmək mümkündür.

Uyğunlaşma beynəlxalq, milli və ya yerli səviyyədə baş verə bilər. Özəl sektor da iqlim dəyişmələrinin mənfi təsirlərinə uyğunlaşmağa imkan verən tədbirləri təşviq etməli və həyata keçirməlidir: məsələn, mədən yanacaqlarından asılı olmayan dayanıqlı prosesləri təşviq etmək.

Uyğunlaşma qabiliyyəti

İnsan sistemlərinin və təbii sistemlərin potensial zərərə uyğunlaşmaq, fürsətlərdən istifadə etmək və ya nəticələri aradan qaldırmaq qabiliyyətidir¹.

Uyğunlaşma hədləri

Təbii sistemin və ya insan sisteminin məqsəd və ya ehtiyaclarının uyğunlaşma tədbirləri vasitəsilə risklərdən qoruna bilmədiyi nöqtədir. Uyğunlaşma həddinin iki növü var^{1,7}:

- **Sərt uyğunlaşma həddi**: uyğunlaşma tədbirləri iqlim risklərinin qarşısını ala bilmədikdə baş verir. Bu zaman təsirlər və risklər qaçılmaz olur.
 - > Məsələn, 1.5°C temperatur artımı ssenarisində, biomüxtəlifliyin geridönməz itkiləri və ya tropik mərcanların 90 faizinin proqnozlaşdırılan itkisi.
- **Yumşaq uyğunlaşma həddi**: texnologiya və sosial-iqtisadi dəyişikliklər uyğunlaşma tədbirləri vasitəsilə risklərin qarşısını ala bilmədikdə baş verir.. Bu zaman təsirlər və risklər məhz həmin vaxt qaçılmazdır.
 - > Məsələn, istilik dalğaları çox böyük şəhərlərdə yaşayan insanlara və ya sahiləni yaşayış vasitələrinə təsir edərək, onları dayanıqsız edir.

İcma əsaslı uyğunlaşma

İcmaların həssaslığını azaltmaq və onların iqlim dəyişmələrinin təsirlərinə uyğunlaşmaq qabiliyyətini artırmaq üçün proseslərin diqqət mərkəzinə icmaları gətirən yanaşmadır⁸.

Ekosistem əsaslı uyğunlaşma

İnsan sistemlərini iqlim dəyişmələrinin təsirlərindən qorumaq üçün ekosistem xidmətlərindən istifadə edən yanaşmadır. Ekosistem əsaslı uyğunlaşma ekosistemlərin davamlılığını saxlamağa və artırmağa, həssaslığını isə azaltmağa yönəlir⁹.

Bu, iqlim dəyişmələrinin kəskinləşdirdiyi digər problemlərin (məsələn, biomüxtəlifliyi itməsi) həllini mümkün edir. Ekosistem əsaslı uyğunlaşma həmçinin təbii karbon uducularının qorunub saxlanması üçün imkan verir. Deməli, bu növ uyğunlaşma istixana qazlarını azaltmağa kömək edir.

Təbiət əsaslı həllər

Sosial çətinlikləri səmərəli və adaptiv qaydada həll etməklə, eyni zamanda insan rifahı və biomüxtəliflik üçün faydalar verməklə, təbii və ya dəyişdirilmiş ekosistemləri qorumağa, dayanıqlı şəkildə idarə etməyə və bərpa etməyə yönələn tədbirlərdir¹⁰.

Təbiət əsaslı həllər çərçivəsində, ekosistemlər və onların xidmətləri cəmiyyətlərin üzləşdiyi müxtəlif çətinliklərlə mübarizənin əsasını təşkil edir. Bu yanaşma özündə **ekosistem əsaslı uyğunlaşmanı** da ehtiva edə bilər.

Planetin biomüxtəlifliyini qorumaq vacibdir, çünki həyat biomüxtəliflik və ekosistemlərin müxtəlif səviyyələri arasındakı əlaqələrdən asılıdır. İqlim dəyişmələrinin təsirlərini yumşaltma və onlara uyğunlaşma tədbirləri də bu əlaqələrdən asılıdır, ona görə də biz biomüxtəlifliyi qoruya bilməsək, təsirli iqlim tədbirləri yarada bilməyəcəyik.

Yanaşı faydalar

Bir məqsədə yönəlmiş iqlim tədbirlərinin digər məqsədlərə göstərə biləcəyi müsbət təsirlər. Yanaşı faydalar yerli şəraitdən və icra təcrübələrindən asılıdır¹. Məsələn, uducu kimi bir ekosistemin mühafizəsinin gücləndirilməsi kimi yumşaltma tədbiri həm də ekosistemin davamlılığını və uyğunlaşma qabiliyyətini artırır və insan sistemlərinin ekosistem xidmətlərindən istifadə etməsinə imkan verir.

Eynilə, meşənin təbii uducu kimi qorunub saxlanmasını gücləndirmək üçün onun mühafizə olunan təbiət ərazisi elan edilməsi həm də meşənin strukturunu və funksiyalarını qoruyub saxlamasına və iqlim dəyişmələrinin mənfi təsirlərinə uyğunlaşmasına kömək edir. Bu, meşənin təmin etdiyi ekosistem xidmətləri sayəsində, meşəyə yaxın ərazilərdə yaşayan icmaların davamlılığını və uyğunlaşma qabiliyyətini artırmağa imkan verir.

İqlim iddialılığı

İddialılıq məqsədə nail olmaq arzusunun güclü olması ilə müşayiət oluna bilər. Lakin iqlim iddialılığı bu məfhumdan kənara çıxır. O, ölkələrin istixana qazlarını və konsentrasiyalarını azaltmaq və əlavə temperatur artımlarını önləməklə bağlı kollektiv öhdəliyini ehtiva edir. O, həm də uyğunlaşma tədbirləri və dayanıqlı inkişaf və ətraf mühitin bütövlüyünün təşviqi ilə bağlı kollektiv öhdəliyi ehtiva edir. İqlim iddialılığı ölkələrin milli fəaliyyətini, eləcə də onların iştirak etdiyi hər hansı beynəlxalq fəaliyyətləri nəzərə alır. O, Paris Sazişinin 4 və 6-cı maddələrinin əsas hissələrindəndir.

dahe straxle:
"Paris Sazişi"
kitabçası

İqlim iddialılığı dedikdə, həm də fərdlərin, qrupların və ekosistemlərin zəifliklərinə xüsusi diqqət yetirməklə, iqlim dəyişmələrinin mənfi təsirlərinə uyğunlaşmaq üçün görülən tədbirlər nəzərdə tutulur.

İqlim idarəçiliyi üçün əsas yanaşmalar və anlayışlar

Bu bölmədə iqlim idarəçiliyi ilə məşğul olmaq üçün bilməli olduğumuz əsas yanaşmalar və anlayışlar təqdim olunur. Burada həmçinin bütün qrupların və fərdlərin iştirak edə və töhfə verə bildiyi, inklüziv və şəffaf iqlim idarəçiliyini təmin etmək üçün lazım olan anlayışlar təqdim olunur.

İqlim idarəçiliyi

Sosial sistemlərin iqlim dəyişmələrinin risklərini önləməyə, yumşaltmağa və ya bu risklərə uyğunlaşmağa istiqamətləndirilməsinə yönələn könüllü mexanizm və tədbirlərdir¹¹. İqlim idarəçiliyi həm də sosial tərəflərə müxtəlif qərar qəbulu proseslərində və iqlim tədbirlərinin icrasında iştirak etmək imkanı verir.

İqlim idarəçiliyinə aşağıdakı səviyyələri özündə ehtiva edən “**çoxsəviyyəli**” proses kimi baxılmalıdır¹²:

- **Yerli:** icmalar
- **Milli:** ölkələr
- **Beynəlxalq:** region və ya bir neçə ölkənin cəlb edilməsi

İqlim dəyişmələri cəmiyyətin müxtəlif qruplarına müxtəlif formalarda təsir göstərir. Bu səbəbdən, hər bir qrupun bu səviyyələrdə qərarların qəbulu proseslərində təmsil olunması vacibdir.

Yerli etnik qrupların bilikləri

Yerli etnik qrupların təbiət sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə formalaşdırdıqları bilik, bacarıq və fəlsəfələrdir. Bu biliklər gündəlik və ya uzunmüddətli fəaliyyətlərə dair qərarların qəbulu üçün əsasları təmin edir. Onlar özündə dil, təsnifat sistemləri, resurslardan istifadə praktikası, ayınlar və mənəviyyət birləşdirir¹.

Yerli etnik qrupların biliklərinə dair nümunələrdən biri yerli etnik qrupların öz iqtisadiyyatlarını formalaşdırma üsuludur. Belə ki, bu üsul onların təbii kapitalının tükənməməsini və dayanıqlı şəkildə idarə olunmasını təmin edir. Beləliklə, yerli iqtisadiyyatlar təbii ehtiyatlardan dayanıqlı istifadə təcrübələrindən ibarətdir¹³.

Yerli biliklər

Konkret bir ərazidəki insanlar və əhali qruplarının qazandığı bilik və bacarıqlardır. Bu növ biliklər gündəlik və ya uzunmüddətli məsələlərlə bağlı qərar qəbulunun əsasını təşkil edir, eləcə də yerli idarəçiliklə bağlı qərarların verilməsində istifadə edilir¹.

Məsələn, yerli səviyyədə iqlim məlumatlarında boşluqlar var. Bu bu cür məlumatların yaradılmasının mürəkkəbliyi və ya bunun üçün resursların olmaması ilə bağlıdır. Bir icmadakı insanlar dəyərli bilik mənbəyi kimi çıxış edir: onlar məhz həmin icmada uzun müddət yaşadıklarından və öz təcrübələri və ərazi ilə bağlı bilikləri əsasında iqlim dəyişmələrinə uyğunlaşmaq üçün üsullar və çıxış yolları yaratmağa nail olduqlarından, iqlimdəki dəyişiklikləri müəyyən edə bilirlər.

Ədalətli keçid

Hasilat iqtisadiyyatından regenerativ iqtisadiyyata keçid üçün iqtisadi və siyasi qabiliyyəti formalaşdırın prinsiplər, proseslər və təcrübələr toplusudur. Bu, sağlam iqtisadiyyat və təmiz ətraf mühitin birgə mövcudluğunun mümkünlüyü və zəruriliyi prinsipinə əsaslanaraq, istehsal-istehlak zəncirinə¹⁴ kompleks və tullantısız yanaşmanı ehtiva edir¹⁵.

Keçid özlüyündə ədalətli olmalıdır. O, keçmiş zərəri aradan qaldırmalı və gələcək üçün yeni qüvvə münasibətləri yaratmalıdır¹⁴. Bu, gələcək baxışa nail olmaq üçün proses ədalətli olmalı və işçilərin və icma sakinlərinin sağlamlığına, ətraf mühitə, iş yerlərinə və ya iqtisadi aktivlərə zərər vurmamalıdır. O, həmçinin təsirə məruz qala biləcək qrupların qərarverici tərəflər tərəfindən nəzərə alınmasını və çıxış yollarının hazırlanmasında iştirakını təmin etməlidir¹⁵.

Transformasiya

İnsan və təbiət sistemlərinin fundamental xüsusiyyətlərində dərin dəyişiklikdir. Sosial transformasiyada icmalar dəyişikliyə təkan verir və bu dəyişiklik fərdi və kollektiv dəyərlərdə və davranışlarda baş verərək, siyasi, mədəni və institusional qüvvələrdə dəyişiklikləri asanlaşdırır¹.

Dayanıqlı inkişaf

Gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını qarşılamaq qabiliyyətinə xələl gətirmədən hazırkı nəsillərin ehtiyaclarını qarşılamaq inkişafdır. Dayanıqlı inkişaf sosial, iqtisadi və ekoloji məsələlər arasında tarazlığın təmin edilməsinə yönəlir¹.

Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030-cu il Gündəliyi

2030-cu il Gündəliyi¹⁶ kimi tanınır və yoxsulluğa son qoymaq, planeti qorumaq və dünyanın hər yerində bütün insanların həyatlarını və perspektivlərini yaxşılaşdırmaq üçün hərəkətə keçməyə universal çağırış kimi çıxış edir. 2015-ci ildə BMT-nin bütün üzv dövlətləri 2030-cu il Gündəliyini təşkil edən **17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədini** təsdiq etdi. Gündəliyə həmçinin, 15 il ərzində məqsədlərin icrasını əhatə edən fəaliyyət planı daxildir.

13-cü Məqsəd iqlim dəyişmələri ilə mübarizəyə yönəlir və iqlim dəyişmələri və onun mənfi təsirlərinə qarşı təxirəsalınmaz tədbirlərə təkan vermək məqsədilə yaradılıb. Ona uyğunlaşma, davamlılıq, iqlim tədbirləri üçün səlahiyyətlərin artırılması və həssaslıqlarla bağlı hədəflər daxildir.

Şəffaflıq

İqlim dəyişmələrinə təsirli cavab üçün istixana qazları, görülməkdə olan iqlim tədbirləri və ölkələrarası dəstək və ya əməkdaşlıq barədə etibarlı, şəffaf və hərtərəfli məlumatlar tələb olunur.

İqlim şəffaflığı¹⁷ bizə hər hansı ölkənin gördüyü tədbirləri monitorinq etmək imkanı verir.

İqlim ədaləti

İnsan yönümlü yaşamaq nail olmaq məqsədilə insan hüquqları və inkişaf arasında əlaqə yaradaraq, iqlim dəyişmələrinin təsirlərinə ən həssas olan qrupların hüquqlarını qoruyur. Bu anlayış həm də iqlim dəyişmələrinin yükünün, təsirlərinin və faydalarının bərabər və ədalətli şəkildə bölüşdürülməsini təklif edir. İqlim ədaləti elmə əsaslanır və həm də dünyanın resurslarının ədalətli bölünməsinin zəruriliyini qəbul edir¹.

Nəsillərarası ədalətlik

Nəsillərarası ədalətlik anlayışı qəbul edir ki, keçmiş və cari emissiyalar, zəifliklər və siyasətlər gələcək nəsillərə həm xərc, həm fayda baxımından uzunmüddətli təsirlər göstərəcəkdir¹.

Hazırkı nəsillər gələcək nəsillər qarşısında öhdəliklər daşıyır. Onlar resursların dayanıqlı idarə olunmasını, eləcə də bu vəziyyətin və elementlərin növbəti nəsil üçün qənaətbəxş olmasını təmin etməlidir.

Uşaqlara həssas iqlim siyasəti

İqlim dəyişmələrinin yumşaldılması, onlara uyğunlaşma və iqlim tədbirlərinin digər istiqamətlərinin uşaq hüquqlarının müdafiəsinə və istifadəsinə təminat verməsini, eləcə də onların xüsusi risk və həssaslıqlarına xüsusi diqqət yetirməsini təmin etmək üçün rəhbər qaydalar yaradılıb.

Uşaqlara həssas siyasətlərin hazırlanması, icrası və monitorinqinə uşaqlar cəlb olunur¹⁸. Hər bir ölkənin iqlim dəyişmələri ilə mübarizə planlarında uşaqların iştirakına imkan yaratmaq üçün mexanizmlər yaradılmalıdır.

Gender prizması

Cəmiyyətdə qadın və kişilərin vəziyyətində, rollarının bölüşdürülməsində və mövqeyində bərabərsizlik və ədalətsizlikləri aradan qaldırmaq üçün transformasiyaları müşahidə etmək, təhlil etmək və təşviq etməkdir¹⁹.

İqlim tədbirləri sosial və iqtisadi nəticələr doğuran gender əsaslı bərabərsizlikləri, həmçinin insanlar üçün siyasi və mədəni təsirləri və onların iqlim dəyişmələrinə reaksiyalarını nəzərə almalıdır. Bu bərabərsizliklər insanların iqlim dəyişmələrindən qeyri-mütənasib dərəcədə zərər çəkməsinə səbəb olur. Bu, gender komponentinin, eləcə də müxtəlif reallıqların və zəifliklərin iqlim tədbirlərinə inteqrasiyasını və daxil edilməsini təmin etməyi şərtləndirir²⁰.

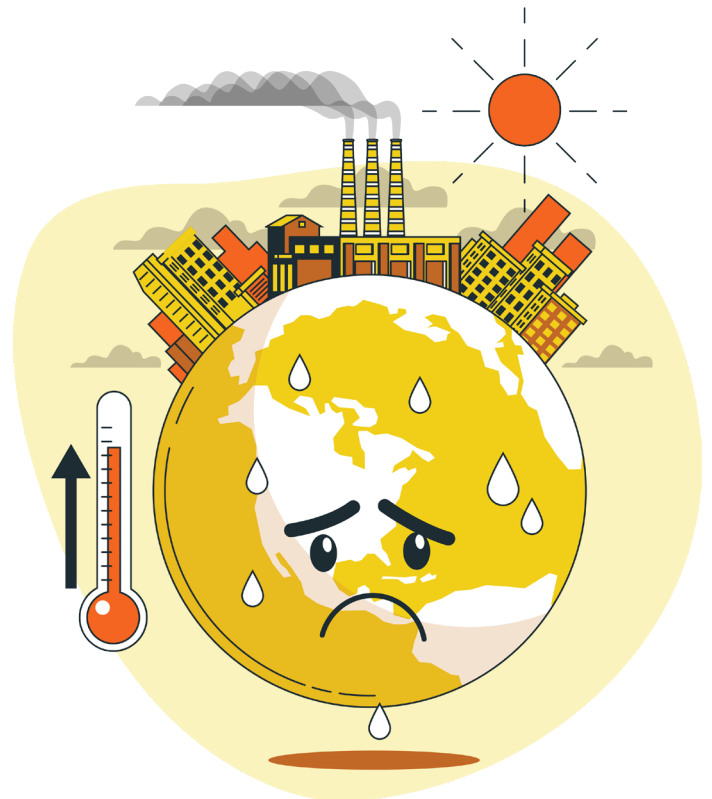
Ekoloji demokrasiya

Ətraf mühitlə bağlı qərarların qəbulunda adekvat və ədalətli yanaşma ilə maraqların nəzərə alınmasını təmin etmək üçün sosial maraqlı tərəflərin iştirakı vacibdir və zəruridir. "Ekoloji demokratiya" ekoloji məlumatlara, ekoloji ədalət mühakiməsinə çıxış və ekoloji qərarların qəbulu proseslərində iştirak hüquqlarını əhatə edir²¹. Ekoloji Demokratiya İndeksi ölkələrin ekoloji qərarların qəbulunda şəffaflığı, ədalət mühakiməsinə çıxışı və vətəndaşların iştirakını təşviq etməyə yönələn normativ-hüquqi aktların yaradılmasında əldə etdiyi irəliləyişi izləyir.

Çoxtərəflilik

Bu anlayışa tərif vermək çətindir, çünki vahid tərfi yoxdur. İqlim dəyişmələri ilə mübarizə kontekstində çoxtərəflilik iqlim tədbirlərinin müəyyən prinsipləri, dəyərləri və standartlarına uyğun olaraq siyasətlər yaratmaq, qərarlar qəbul etmək və ya birgə fəaliyyət göstərmək məqsədilə üç və ya daha çox ölkə (və ya digər maraqlı tərəflər) arasında dialoq və ya diplomatik qarşılıqlı fəaliyyət prosesi kimi müəyyən edilir²².

İnsan hüquqları və iqlim dəyişmələri

İqlim tədbirləri insan hüquqları ilə sıx bağlıdır, çünki iqlim dəyişmələri bizim rifahımıza və insan ləyaqətinə birbaşa təsir göstərir. Bu bölmə insan hüquqlarının, uşaqların, yeniyetmələrin və gənclərin hüquqlarının, məlumat əldə etmək hüququnun və yerli xalqların iqlim dəyişmələri ilə bağlı məsələlər üzrə əvvəlcədən və məlumatlı şəkildə məsləhətləşməyə cəlb olunmaq hüququnun qorunmasının və təmin edilməsinin vacibliyi ilə izah olunur. Bir gənc kimi, siz bu yanaşmaları təbliğ edə və ölkənizin iqlim dəyişmələri ilə mübarizə üzrə öz fəaliyyət planlarında bunları hər zaman nəzərə almasını təmin edə bilərsiniz.

İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşma

İnkişafıla bağlı siyasət və təcrübələrə beynəlxalq səviyyədə müəyyən edilmiş insan hüquqları standartlarının tətbiqidir. Bu yanaşma dayanıqlı insan inkişafının insan hüquqlarının həyata keçirilməsindən həm asılı olması, həm də ona töhfə verməsi prinsipinə əsaslanır. Onun fundamental prinsipləri universallıq, hesabatlılıq və iştirakçılıqdır. O, insan hüquqlarını təşviq etmək və qorumaq, mövcud bərabərsizlikləri, ayrı-seçkiliyi və ədalətsiz paylanmaları aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır²³.

İqlim dəyişmələrinə insan hüquqları əsaslı yanaşma iqlim dəyişikliyinə təsirlərinin iqtisadi və sosial tərəqqini məhdudlaşdıraraq insanlara hansı formalarda və səviyyələrdə təsir edə biləcəyini nəzərə alır. O, həmçinin iqlim dəyişmələri ilə mübarizə tədbirlərini insan hüquqlarına potensial təsiri baxımından təhlil edir. Analoji olaraq, o, yoxsulluğun azaldılması, insan hüquqlarının gücləndirilməsi, sağlamlıq və rifahın yaxşılaşdırılması kimi aspektləri iqlim dəyişmələri fonunda bərabərsizlikləri və zəiflikləri azaltmağa kömək edən tədbirlər kimi nəzərdən keçirir.

İqlim dəyişmələrinin yumşaldılması və uyğunlaşdırma fəaliyyətləri insan hüquqları yanaşmasını özündə ehtiva etməsə, bu hüquqlar mənfi təsirə məruz qala bilər.

Uşaq hüquqları

İqlim tədbirləri elə layihələndirilməlidir ki, uşaqların “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyada təsbit edilən hüquqlarını qorusun və onlara təminat versin. Uşaq dövrü fizioloji və emosional inkişafın özünəməxsus mərhələsidir. Bu dövrdə uşaqların məruz qaldığı böyük risklər ömürlük fəsadlara səbəb ola bilər.

Ən həssas qruplara daxil olan uşaqlar iqlim dəyişməsinə ən çox məruz qalan coğrafi ərazilərdə yaşayan və ən böyük sosial-iqtisadi risklərlə üzləşən uşaqlardır. İqlim dəyişməsinin təsirləri uşaqların üzləşdiyi riskləri və bərabərsizlikləri kəskinləşdirir və onların mənfi vəziyyətlərin öhdəsindən gəlmək qabiliyyətini təhlükə altında qoyur. Bu, uşaqların hüquqlarına təminat verilməməsi ilə nəticələnə bilər²⁴.

Milli və beynəlxalq səviyyədə rəsmi platformalarda: məsələn, BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının (UNFCCC) icrası çərçivəsində elə mexanizmlər təşviq edilməlidir ki, uşaq hüquqları qlobal iqlim tədbirlərinə əsas yanaşmalardan biri hesab edilsin.

Visit the
UNICEF website
for more
information
on this topic

Yerli etnik qrupların hüquqları

İqlim tədbirləri həmçinin **Yerli Etnik Qrupların Hüquqları haqqında Bəyannamədə** əksini tapan yerli etnik qrupların hüquqlarını nəzərə almalıdır. Yerli etnik qruplar iqlim dəyişməsinə ən həssas qruplardan biri hesab olunurlar, çünki onlar sosial-iqtisadi və siyasi baxımdan kövrək şəraitdə yaşayırlar və bu, iqlimin təsirləri nəticəsində daha da kəskinləşəcəkdir. Təbii ehtiyatlarla sıx əlaqəli olduqları üçün onlar təbiətdəki dəyişikliklərə də həssasdırlar. Bundan əlavə, yerli etnik qruplar iqlim təsirlərinə yüksək dərəcədə məruz qalan coğrafi ərazilərdə yerləşir¹³.

Təbiətlə bağlılıqları səbəbindən, yerli etnik qruplar qlobal iqlim tədbirləri üçün ən vacib qruplardan biri hesab edilir. Onlar öz iqtisadiyyatlarını dayanıqlı təcrübələr üzərində qurublar və yüksək dərəcədə dəyişkən olan və dəyişməkdə olan sosial və ekoloji şəraitə uyğunlaşmaq baxımından öz uzun tarixlərindən irəli gələn önəmli biliklərə malikdirlər¹³.

Əlçatanlıqla bağlı hüquqlar və iqlim idarəçiliyi

Əlçatanlıqla bağlı hüquqlar:

- iqlim dəyişmələri ilə bağlı məlumatlar əldə etmək hüququ;
- iqlim dəyişmələri ilə bağlı qərarların qəbulunda iştirak etmək hüququ;
- iqlim dəyişmələri ilə bağlı məsələlərdə ədalət mühakiməsinə çıxış hüququ.

Fərdlərin, qrupların və ya icmaların potensial iqlim tədbirləri ilə bağlı proseslərə və ya qərarlara həqiqi və səmərəli inteqrasiyasını təmin etmək üçün iqlim idarəçiliyi çərçivəsində onların əlçatanlıqla bağlı hüquqlarını təmin etmək vacibdir. Bu yerli, milli, və ya beynəlxalq səviyyədə ola bilər.

Məlumat əldə etmək hüququ

Məlumatın dövlət sirri təşkil etməsi və ya ona çıxış imkanının konstitusiyaya və/yaxud qanunvericiliklə məhdudlaşdırıldığı hallar istisna olmaqla, şəxsin dövlət qurumlarından və müəssisələrindən məlumat tələb etmək və qəbul etmək hüququdur²⁵.

Məlumat əldə etmək hüququ demokratik və şəffaf cəmiyyətin tam inkişafı üçün əsasdır və dövlət qurumlarının hesabat verməyə cəlb edilməsi üçün son dərəcə önəmlidir. Bu, digər hüquqları da gücləndirən bir hüquqdur, çünki bu, hüquqlarımızı tam şəkildə həyata keçirilməsi üçün vacibdir²⁵.

İştirak hüququ

Vətəndaşların ölkədə müxtəlif məsələlərlə bağlı qəbul edilən qərarlarda birbaşa və ya dolaylı şəkildə iştirak etmək hüququ. Bu, vətəndaşların və onların təşkilatlarının onlara təsir edə biləcək və ya onlarla əlaqəli məsələlərlə bağlı öz azad iradələrini ifadə edə bilmələri üçün vasitədir²⁶.

Ədalət mühakiməsinə çıxış

Hər bir insanın öz qanuni ehtiyaclarına cavab almaq və mübahisəni həll etmək və ya hüquqlarını qorumaq üçün vasitələrə sahib olmaq imkanı. Ədalət mühakiməsinə çıxışı olmayan insanlar öz səslərini eşitdirə, hüquqlarından istifadə edə, ayrı-seçkiliyə etiraz edə və ya qərar qəbul edənləri hesabat verməyə cəlb edə bilməz²⁷.

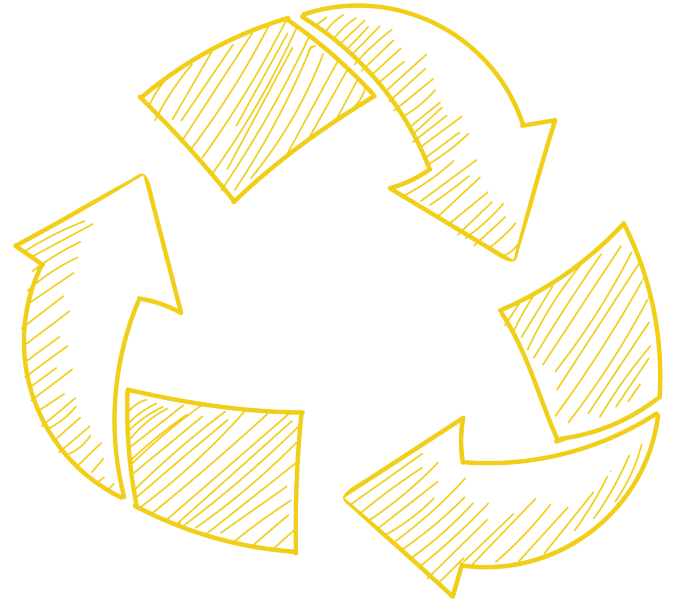
Yerli etnik qruplarla məsləhətləşmələr

Yerli etnik qrupların öz ərazilərindəki resurslardan istifadə ilə bağlı əvvəlcədən onlara məsləhətləşmə aparılması hüququ var. Məsləhətləşmə yerli ərazidən istifadə edilməsi və ya burada bir layihə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulduqda yerli etnik qruplar tərəfindən istifadə edilən tarixi bir təcrübədir. **Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “Yerli xalqlar və qəbilə həyat tərzini keçirən xalqlar haqqında” 169 sayılı Konvensiyasını** ratifikasiya etmiş ölkələr bu hüququ təmin etmək üçün lazımi mexanizmləri yaratmalıdır²⁸.

İqlim dəyişmələrinin mənfi təsirlərinə ən çox yerli etnik qruplar məruz qalır. Bunun səbəbi onların ekosistemlər və ekosistem xidmətləri ilə bağlılığı və təbiətlə sıx əlaqəsidir. İqlim dəyişmələri həm də yerli etnik qrupların üzləşdiyi iqtisadi, siyasi və sosial bərabərsizlikləri daha da kəskinləşdirir. Yerli etnik qruplar ekosistemlərin iqlim dəyişmələrinin mənfi təsirlərinə cavabvermə qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Onlar, həmçinin çıxış yolları yaratmaq üçün ənənəvi biliklərdən və digər üsullardan istifadə edərək bu təsirləri anlayır və reaksiya verirlər²⁹.

İqlim dəyişikliyi məsələləri ilə bağlı yerli etnik qruplarla məsləhətləşmələrdə onların həssaslığı nəzərə alınmalıdır. Bu məsləhətləşmələrə, həmçinin, yerli xalqların cavabvermə qabiliyyəti və onların ərazilərində ekosistemin davamlılığının əhəmiyyəti inteqrasiya edilməlidir²⁹. UNFCCC çərçivəsində, Yerli İcmalar və Yerli Etnik qruplar Platforması³⁰ (LCIPP) aşağıdakı məqsədlər üçün yaradılıb:

- yerli etnik qrupların bilik sistemlərini qorumaq və gücləndirmək;
- yerli icmaların və yerli etnik qrupların Konvensiya prosesində iştirakını artırmaq;
- onların mülahizələrini iqlim dəyişikliyi və onunla mübarizə üzrə siyasətlərə inteqrasiya etmək.

Anlayışların əlifba sırası ilə indeksi

- Dayanıqlı inkişaf üzrə 2030-cu il Gündəliyi
- Əlçatanlıqla bağlı hüquqlar və iqlim idarəçiliyi
- Uyğunlaşma
- Uyğunlaşma hədləri
- Uyğunlaşma qabiliyyəti
- 9 Antropogen mənşəli
- 10 Antropogen mənşəli qlobal istiləşmə
- 11 Biomüxtəliflik
- 13 Karbon bazarları
- 20 Uşaq hüquqları
- 18 Uşaqlara həssas iqlim siyasəti
- 9 İqlim
- 15 İqlim iddialılığı
- 9 İqlim dəyişmələri
- 16 İqlim idarəçiliyi
- 11 İqlimin təsiri
- 17 İqlim ədaləti
- 10 İqlim riski
- 9 İqlim sistemi
- 9 İqlimin dəyişkənliyi
- 14 Yanaşı faydalar
- 14 İcma əsaslı uyğunlaşma
- 13 Əməkdaşlıq tədbirləri

- 11 Ekosistem xidmətləri
- 14 Ekosistem əsaslı uyğunlaşma
- 11 Ekosistemlər
- 18 Ekoloji demokratiya
- 18 Gender prizması
- 10 Qlobal istiləşmə
- 10 İstixana effektiv qazlar
- 19 İnsan hüquqlarına əsaslanan yanaşma
- 22 Yerli etnik qruplarla məsləhətləşmələr
- 16 Yerli etnik qrupların bilikləri
- 20 Yerli etnik qrupların hüquqları
- 18 Nəsilərarası ədalətlik
- 17 Ədalətli keçid
- 16 Yerli biliklər
- 11 İtki və zərər
- 12 Yumşaltma
- 18 Çoxtərəfli
- 14 Təbiət əsaslı həllər
- 11 Davamlılıq
- 21 Ədalət mühakiməsinə çıxış hüququ
- 21 Məlumat əldə etmək hüququ
- 21 İştirak etmək hüququ
- 12 Uducu
- 17 Dayanıqlı inkişaf
- 17 Transformasiya
- 17 Şəffaflyq

Mənbələr

1 Babiker, Mustafa, et al., 'Annex I: Glossary', in Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2018, <www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_AnnexI_Glossary.pdf>, accessed 29 June 2020.

2 World Resources Institute, '4 Charts explain greenhouse gas emissions by countries and sectors', WRI, Washington D.C., 2020, <www.wri.org/blog/2020/02/greenhouse-gas-emissions-by-country-sector>, accessed 2 July 2020.

3 Albar, Magdalena, et al., Cambio climático y los derechos de mujeres, pueblos indígenas y comunidades rurales en las Américas [Climate change and the rights of women, indigenous peoples and rural communities in the Americas], Fundación Heinrich Böll, Bogota, 2020.

4 Pachaur, Rajendra K., et al., 'Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change', Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva, 2014, <www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcover.pdf>, accessed 20 June 2020.

5 Samayoa, Svetlana, 'Mercado de carbono, oportunidades para proyectos de pequeña escala', SNV, Tegucigalpa, 2011, <[www2.congreso.gob.pe/sicr/cendocbib/con4_uibd.nsf/CF1F3D1F3D8BBADB05257C290072D01F/\\$FILE/Mercado_de_carbono_opportunidades_para_proyectos.pdf](http://www2.congreso.gob.pe/sicr/cendocbib/con4_uibd.nsf/CF1F3D1F3D8BBADB05257C290072D01F/$FILE/Mercado_de_carbono_opportunidades_para_proyectos.pdf)>, accessed 25 June 2020.

6 United Nations, 'Carbon Finance Possibilities for Agriculture, Forestry and Other Land Use Projects in a Smallholder Context', UN, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2010, <<http://www.fao.org/3/i1632e/i1632e.pdf>>, accessed 22 July 2020.

7 Mechler, Reinhard, et al., 'Loss and damage and limits to adaptation: recent IPCC insights and implications for climate science and policy', Sustainability Science, vol. 15, 2020, pp 1245–1251, <<https://doi.org/10.1007/s11625-020-00807-9>>, accessed 28 June 2020.

8 Diesner, Felix, 'Estrategia de adaptación e inclusión de conocimientos tradicionales en Colombia', presented at the Regional Forum on Adaptation to Climate Change based on Traditional Knowledge, Quito, 12–13 November 2013, <www.iucn.org/sites/dev/files/import/downloads/7_diesner_felix_adaptacion_basada_en_comunidades_completo_colombia.pdf>, accessed 1 July 2020.

9 Lhumeau, A., and D. Cordero, Adaptación basada en ecosistemas: una respuesta al cambio climático, International Union for Conservation of Nature, Quito, 2012.

- 10 International Union for Conservation of Nature, '¿Qué son las soluciones basadas en la naturaleza?', IUCN, 2017, <www.iucn.org/node/28778>, accessed 1 July 2020.
- 11 Jagers, Sverker C., and Johannes Stripple, 'Climate Governance Beyond the State', Global Governance, vol. 9, no. 3, 2003, pp. 385–399, <www.jstor.org/stable/27800489>, accessed 19 June 2020.
- 12 CoopEnergy, 'A Guide to Multi-level Governance: For local and regional public authorities', 2015, <www.local2030.org/library/210/A-Guide-to-Multi-level-Governance-For-Local-and-Regional-Public-Authorities.pdf>, accessed 24 June 2020.
- 13 International Labour Organization, 'Indigenous peoples and climate change: From victims to change agents through decent work', ILO, Geneva, 2018, <www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--dgreports/---gender/documents/publication/wcms_551189.pdf>, accessed 27 June 2020.
- 14 Climate Justice Alliance, 'Just transition: A framework for change', Climate Justice Alliance, n.d., <<https://climatejusticealliance.org/just-transition/>>, accessed 12 July 2020.
- 15 Just Transition Alliance, 'What is just transition?', Just Transition Alliance, n.d., <<http://jtalliance.org/what-is-just-transition/>>, accessed 10 July 2020.
- 16 United Nations, 'The Sustainable Development Agenda', UN, n.d., <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>>, accessed 1 July 2020.
- 17 United Nations, 'What is transparency and reporting?', UNFCCC, n.d., <<https://unfccc.int/es/ressource/docs/natc>>, accessed 2 July 2020.
- 18 United Nations Children's Fund, 'Are climate change policies child-sensitive?', UNICEF, New York, 2020, <www.unicef.org/globalinsight/media/976/file/%20Global-Insight-Are-climatepolicies-child-sensitive-2020.pdf>, accessed 18 June 2020.
- 19 Faúndez, Alejandra, and Marisa Weinstein, 'Guías para la aplicación del enfoque de igualdad de género y derechos humanos en el Sistema Nacional de Evaluación en Colombia', UN Women, Synergy, EVALPARTNERS, IOCE, ReLAC, Bogotá, 2014, <www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20americas/documentos/publicaciones/2014/08/guide%201%20-sinergia.pdf?la=en&vs=5235>, accessed 20 July 2020.
- 20 Women's Environment and Development Organization, 'Gender and climate change: A closer look at existing evidence', WEDO, New York, 2016, <<https://wedo.org/wp-content/uploads/2016/11/GGCARP-FINAL.pdf>>, accessed 22 June 2020.
- 21 World Resources Institute, 'The Environmental Democracy Index', WRI, Washington D.C., 2015, <https://environmentaldemocracyindex.org/sites/default/files/files/DI_Brochure_English_6_2015.pdf>, accessed 28 June 2020.
- 22 Maull, H., 'Multilateralism', German Institute for International and Security Affairs, SWP, Berlin, 2020, <www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2020C09_multilateralism.pdf>, accessed 13 July 2020.

23 Office of the High Commissioner for Human Rights, 'Applying a Human Rights-Based Approach to Climate Change Negotiations, Policies and Measures', OHCHR, n.d., <<http://hrbaportal.org/wpcontent/files/InfoNoteHRBA1.pdf>>, accessed 5 July 2020.

24 United Nations Children's Fund, 'Climate Change and Children', UNICEF, New York, 2017, <https://www.unicef.org/publications/files/Climate_Change_and_Children.pdf>, accessed 18 June 2020.

25 Inter-American Institute of Human Rights, '¡El derecho a la información en acción!', IHR, n.d., <www.iidh.ed.cr/derecho-informacion/>, accessed 17 July 2020.

26 CIVILIS Derechos Humanos, 'Derecho a la participación', CIVILISDDHH, 2017, <www.civilisac.org/nociones/derecho-a-la-participacion>, accessed 24 July 2020.

27 United Nations, 'Access to Justice', UN, 2019, <<https://www.un.org/ruleoflaw/thematicareas/access-to-justice-and-rule-of-law-institutions/access-to-justice/>>, accessed 17 July 2020.

28 International Labour Organization, Indigenous and Tribal Peoples Convention in Independent Countries. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, ILO, Lima, 2014.

29 United Nations, 'Climate change and indigenous peoples', UN, 2009, <www.un.org/en/events/indigenousday/pdf/Backgrounder_ClimateChange_FINAL.pdf>, accessed 1 July 2020.

30 United Nations, 'COP24 Strengthens Climate Action of Local Communities and Indigenous Peoples', UNFCCC, 2018, <<https://unfccc.int/news/cop24-strengthens-climate-action-of-localcommunities-and-indigenous-peoples>>, accessed 2 July 2020.

